

Рецензія на: **КРАВЧУК Л. В. СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ТА
СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ НА
ТЕРНОПІЛЬЩИНІ (ВЕРЕСЕНЬ 1939–ЧЕРВЕНЬ 1941 рр.):
МОНОГРАФІЯ / ЛЕОНІД КРАВЧУК. – ТЕРНОПІЛЬ:
ТДМУ, 2019. – 600 с.**

Сучасні тенденції розвитку історичної науки тісно пов'язані з подальшою регіоналізацією історичних досліджень, зростанням уваги до локальної, місцевої історії. Саме в такому ключі і написана монографія Л. В. Кравчука. Як слушно зазначає автор, детальний аналіз трансформаційних процесів суспільного життя окремої територіальної одиниці дає чіткіше уявлення про методи, форми, засоби, ефективність, наслідки та сприйняття населенням всіх аспектів політики, яку здійснювали владні структури у 1939-1941 роках. Необхідно навести ще один аргумент актуальності даного дослідження. За роки незалежності України істориками чимало зроблено у висвітленні проблем пов'язаних із встановленням і функціонуванням радянського режиму у Західній Україні у вересні 1939 – червні 1941 рр. Однак донині є ще чимало прогалин, не з'ясовано багато питань. До сьогодні у свідомості людей побутують стереотипи, різні міфи. Представлена монографія висвітлює різні аспекти цієї актуальної проблематики і є спробою її комплексного наукового осмислення на локальному рівні.

Ознайомившись із змістом монографії, можна стверджувати, що робота Л. В. Кравчука у багатьох відношеннях є новаторською, у комплексі висвітлює обрану для дослідження тему, чимало прогалин у цій ділянці історії істотно заповнює, що без сумніву є явищем позитивним.

У вступі до монографії є всі необхідні компоненти, які розкриті. Насамперед, це обґрунтування актуальності теми дослідження, автор також визначив хронологічні рамки роботи, мету та завдання, які необхідно вирішити для її реалізації, об'єкт і предмет дослідження, його наукове і практичне значення. Обґрунтованими є територіальні межі – територія Тернопільщини. Щоправда, тут слід було зазначити, що коли у грудні 1939 р. було створено Тернопільську область, до її складу приєднано великий Кременецький повіт із колишнього Волинського воєводства, розділений на три райони. У результаті територія області зросла майже до 14 тис. кв.км.

Автор обрав для дослідження традиційний теоретико-методологічний інструментарій, який враховує сутність обраного предмету і об'єкту. Виправданим є використання перевірених принципів наукового пізнання – принципів історизму і об'єктивності, а також спеціальних методів: порівняльно-статистичного, проблемно-хронологічного, аналізу та синтезу тощо.

Проаналізувавши праці своїх попередників, Л.В. Кравчук дійшов висновку, що тема, обрана ним, ще не стала предметом спеціального дослідження, хоча частково деякі її аспекти й вивчалися науковцями.

При написанні монографії Л. В. Кравчук використав значне коло джерел, яке дозволило вирішити поставлені завдання. Основою для підготовки дослідження стали документи та матеріали Державного архіву Тернопільської області, у якому опрацьовано більше 2-х тис. описів з 9-ти фондів, з яких 571 документ використано у монографії. У дослідженні знайшли відображення документи Центрального державного архіву громадських об'єднань України, Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, Галузевого державного архіву Служби безпеки України. Опрацьовано також статистичні матеріали що стосуються Тернопільщини, публікації періодики. Важливо, що автор увів до наукового обігу значну кількість нового оригінального матеріалу і на цій основі зробив важливі висновки. Концептуально вони зводяться до наступного: обставини приєднання Західної України, у тому числі Тернопільщини до УРСР у складі СРСР були викликані насамперед зовнішніми факторами. Основна причина зміни суспільного ладу в Західній Україні – не внутрішня, як твердила радянська історіографія, а зовнішній фактор – політика керівництва СРСР, спрямована на приєднання регіону до Радянського Союзу. Передумовою процесу інтеграції Західної України до радянської системи було укладення таємного протоколу до радянсько-німецького договору про ненапад від 23 серпня 1939 року. Реалізуючи зафіксовану домовленість про поділ території Польщі, Й. Сталін наказав Червоній армії зайняти Тернопільщину і всю Західну Україну.

Блискавичне зайняття краю радянськими військами спричинило виникнення цілком нової суспільно-політичної ситуації у регіоні, та на території Тернопільщини зокрема. Командування Червоної армії у зверненні до населення оголосило, що формою нової влади у містах і повітах мають бути тимчасові управління, а в селах – селянські комітети. Склад тимчасових управлінь, зазначає автор, перед затвердженням ретельно добирали. Деякі посади надали й місцевим активістам. Автор робить висновок, що метою цих органів було забезпечення переходу до усталених в СРСР форм державної влади.

Проте тимчасові органи влади не могли від свого імені вирішувати проблеми суспільного ладу. Через це у Москві виникла ідея сформувати представницький орган, який би бодай формально міг вважатися виразником волі населення Західної України. Автор висвітлив процес проведення виборів до Народних зборів Західної України, їхні рішення, при чому наголосив, що їхнє призначення полягало у юридичному закріпленні засад функціонування органів радянської влади. З наведеного у книзі матеріалу випливає висновок, що фактично Тернопільщина виявилася включеною до складу СРСР з кінця вересня 1939 р., хоча відповідні акти були ухвалені Верховними Радами СРСР і УРСР лише наприкінці жовтня – першій половині листопада 1939 р. При цьому національні інтереси українського народу, його прагнення до об'єднання служили лише ширмою для геополітичних планів керівництва СРСР.

У другому розділі розглянуто суттєві характеристики радянського суспільно-політичного ладу, перенесеного в регіон Тернопільщини. Доведено, що це був

різновид тоталітарного режиму. Його специфікою було переплетення партійних і державних структур, функціонування цілісного владного суб'єкта – партії-держави.

Кравчук Л. В. наголосив, що в регіоні було встановлено однопартійну політичну систему з монополією компартії на державну владу та особливими функціями каральних органів. Політичними центрами, які зосередили у своїх руках усі основні важелі влади у Тернопільській області, яку створено у грудні 1939 р., стали органи більшовицької партії – обком, міськкоми і райкоми КП(б)У. Місцеві ради депутатів трудящих, які теоретично вважалися органами власне державної влади, таких функцій були позбавлені. Усі важливі посади в структурах влади зайняли прислані працівники. Партійна влада не довіряла місцевим. Загалом у Тернопільській області у ті роки працювало понад 4 тис. управлінців, у тому числі в облвиконкомі – 400 штатних працівників, у райвиконкомках – 1565 осіб. Головами і секретарями сільських рад були майже 2 тис. осіб. Бажано було більш детально описати їхній освітній та професійний рівень.

Для зміцнення адміністративно-командної системи в області було націоналізовано банки, промислові підприємства і навіть дрібні майстерні, перукарні, готелі, лазні, більшість крамниць. Споживча кооперація області була включена у систему Укоопспілки, яка підпорядковувалася Центросоюзові – верховному органу радянської кооперації. Одержавлена промисловість відзначалася низькою ефективністю і якістю продукції.

Головну суть політики влади у сільському господарстві, зазначає автор, становила колективізація одноосібних господарств, хоч передумов для цього не було. До червня 1941 р. в області створено 500 колгоспів, які об'єднали 15% одноосібних господарств. Колгоспам належало 17% оброблюваних сільськогосподарських земель. Частина колгоспів створена на базі колишніх фільварків, решта за допомогою примусових методів, зокрема за допомогою податкового тиску. У розділі про сільське господарство автор описав процес створення колгоспів, наявну техніку, підготовку на курсах механізаторів, організацію МТС. Партійні органи займалися ходом посіву зернових культур, їх збиранням і обмолотом, вели контроль за планом здачі зерна державі. Колгоспи працювали неефективно, розміри державних поставок охоплювали майже весь урожай, тому рівень матеріального забезпечення колгоспників був вкрай низьким.

Розділи 5, 6, 7 монографії присвячені змінам системи охорони здоров'я, торгівлі, освіти та культурі. Наведено дані які засвідчують, що влада з ідеологічних міркувань виділяла значні кошти на освіту і культуру. Власне освіта стала тією сферою життя, перетворення у якій принесло чимало політичних дивідентів радянській владі. Було відновлено роботу шкіл, зросла їхня кількість, насамперед українських. Навчання було безплатним. Не вистачало місцевих учителів, тому було прислано понад тисячу вчителів зі східних областей УРСР.

Кравчук Л. В. наголосив і на недоліках у сфері освіти: підручники були заідеологізовані, не завжди враховувалися мовні інтереси поляків і євреїв.

Ідеологічний тиск та організаційний контроль були головними складовими у ставленні влади до інтелігенції, діячів культури. Існуючі до 1939 р. народні доми, бібліотеки, музеї припинили діяльність, а створені за радянським зразком сільські клуби і бібліотеки діяли під партійним контролем.

Загалом соціальна політика радянського режиму у ті роки була неоднозначною. У деяких випадках вона сприймалася населенням прихильно, зокрема про безплатне медичне обслуговування, матеріальна допомога багатодітним сім'ям. Водночас відчувався товарний дефіцит, надмірні податки, загальний низький рівень матеріального становища населення. Це викликало сумніви у значної частини населення у спроможності нової влади реалізувати проголошені гасла соціальної справедливості і заможного життя.

У дослідженні хоча й несистемно, однак звернуто увагу на діяльність радянських репресивно-каральних структур, описано зокрема депортації населення у 1940–1941 рр.

Дослідження виконане в руслі традиційного “академічного” історіописання, яке ґрунтується в основному на архівних матеріалах. Натомість, як видається, тематика дослідження потребувала застосування інноваційної методики, розширення основи історіописання за допомогою інших галузей історичної науки: історії повсякденності, усної історії тощо. Адже на тлі повсякденності зокрема, розгорталася у 1939–1941 рр. швидка і докорінна не просто трансформація, а ломка всього укладу життя населення Тернопільщини. При цьому слід врахувати, що історії повсякденного життя це не тільки опис побуту. Це насамперед аналіз ставлення різних верств населення до владних структур, у даному випадку – до радянської системи життєвих цінностей.

У зв'язку з тим, що монографія носить регіональний характер, доцільним було активніше використати мікроаналіз, залучити матеріали історичного краєзнавства. Висвітлення соціальної історії радянського часу вимагає використання сучасних напрацювань з усної історії. Джерелом інформації могли б стати спеціально проведені інтерв'ю з мешканцями Тернопільської області. У тексті монографії зустрічаються повтори, окремі сюжети носять описовий характер, подекуди автор збивається на публіцистичний стиль. Однак названі зауваження і побажання суттєво не впливають на загалом високу оцінку монографії.

Загалом дослідження Кравчука Л.В. є вагомим внеском у вивченні історії Західної України новітньої доби. Матеріал у монографії викладено змістовно і доступно, що наблизить її до широкого кола читачів.

Костянтин Кондратюк